

tári anyag feldolgozásával remélhetőleg hamarosan a többi vajdasági település történetének ezen tragikus fejezete is világossá válhat, mindkét nemzet áldozatai sorsának feltárása pedig végre hozzájárulhat a múlt ezen tragikus fejezetének lezárásához.

Feltétlenül megjegyzendő, s ez a kötetben kevésbé hangsúlyos, hogy a kétségtelenül kifejezetten nemzeti, etnikai alapú leszámolás és megfélemlítés mellett a tárgyalt időszakban osztály-alapú üldözés is zajlott. A kommunisták, illetve az általuk manipulált elkövetők esetében az indítékok nyilván keveredhettek is, a kötet szerzői a magyar lelkészek és a helyi értelmiség ellen elkövetett gyilkosságok tárgyalásánál inkább a nemzeti megfontolást hangsúlyozzák, kevésbé a kommunista hatalom osztályharcos ideológiáját, illetve az annak hatása alatt álló egyének indulatait, holott ez is nyilvánvalóan szerepet játszott. A magyar olvasó szempontjából talán érdemes lett volna röviden vázolni a teljes Vajdaság területén, illetve Jugoszlávia-szerte folyó leszámolókat, hasznos lett volna a kevésbé ismert probléma kissé szélesebb kontextusba állítása.

A szerzők szakszerűen, megfelelő forráskritikával álltak hozzá az anyag feldolgozásához. Munkájuk komoly eredmény, hiszen a rendezetlen archív anyagok feldolgozása, és a kötetben is visszatérő panaszként megjelenő hanyag iratkezelés, az egymásnak ellentmondó információk kibogozása minden bizonnyal igen nehéz feladat volt. A végeredmény azonban meggyőző, az olvasó egy remekül megírt, nyelvileg is igényes, tipográfiailag tetszetős kötetet vehet a kezébe, melynek szerzői a személyes érintettség ellenére is sikeresen törekedtek az objektivitásra. A kötet szaklektora A. Sajti Enikő történész volt.

A kötet komoly erénye, hogy számos eddig soha meg nem jelentetett forrásdokumentumot tartalmaz, a szerzők munkájának eredményeként *pedig* új áldozatok azonosítása is megtörtént. Az adatoknál is fontosabb lehet, hogy jórészt az oral history-nak köszönhetően megelevenedő vérzivataros korszak részletes és korrekt bemutatásával a tragikus sorsú áldozatok méltóságát is visszaadták. Az ehhez hasonló művek hozzájárulhatnak a „százháború” meghaladásához, ráérezhetik az olvasót, hogy a száмок mögött tragikus emberi sorsok vannak.

Lukács B. György

Zinner Tibor

**„A NAGY POLITIKAI AFFÉR” A RAJK-BRANKOV-ÜGY I.
SAXUM KIADÓ, BUDAPEST 2013. 646 O.**

A magyarországi koncepciók történetének feltárásában és publikálásában Zinner Tibor jogtörténész professzornak úttörő szerepe van. Több mint három évtizedes kutatómunkájának eredményeit számos monográfiában, dokumentumkötetben, s közel száz tanulmányban, tudományos ismeretterjesztő cikkben, média előadásban ismerhette meg az érdeklődők széles tábora. Fontosabb művei közül külön is kiemelendők a következők: „Adalékok a magyarországi koncepciók peréhez” (1985); „Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése” (a történelmi albizottságot Zinner Tibor vezette – I. L.) 1991. „A háború »megváltozott természete«. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944-1948” (Szakács Sándorral közösen, 1997). XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/45–1992.” (1999). „Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez” 5 kötetben 4800 oldal terjedelemben, jogász kollégákkal (1992–1996); „A kádári megtorlás rendszere (2001). „A magyarországi németek kitelepítése” (2004); „Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962” (közreműködő jogász kollégákkal 2005). Somorjai Ádámmal közösen: „Majd halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez” (2008); Horváth Miklóssal együtt: „Katonák jeltelen sírgödörben. Dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténetéhez” (2008); Somorjai Ádámmal szintén közösen: „Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és belügyminisztereivel 1956–1971.” (2010). 2013-ban pedig a szóbanforgó nagy monográfia első vastkos kötet. Mindezek alapján joggal jelenthetjük ki, hogy Zinner Tibor a hazai koncepciók perének legkiválóbb, nemzetközileg is ismert tudós szakértője.

Zinner eddigi szakmai munkásságát ismerve, külön is érdemes kiemelni, hogy valamennyi művében azt a módszert követi, illetve alkalmazza, arra törekszik, hogy minél több — kevés kom-

mentárt igénylő — szinte magáért beszélő hazai és külföldi forrás (dokumentum, irat-együttes, memoár ... stb.) segítségével bemutassa azt a politikai, jogi, jogpolitikai környezetet, amelyben monográfiái eseményei zajlanak. A teljes igazság megismerésére törekedve, mindez hatalmas és szorgos kutatómunkát igényel. Mindezen véleményem alátámasztására megemlítem, hogy jelen monográfiája a következő forrásbázisra, illetve kutatásokra támaszkodik: 14 hazai és külföldi (Moszkva, London, Prága, New York) levéltár, 51 hazai és külföldi, több ezer oldal terjedelmű forrásgyűjtemény és 20 forrásközlés, 65 monográfia, közülük számos idegen nyelvű (orosz, angol, cseh), 47 memoár, köztük Zinner Tibor „beszélgetései” Bauer Miklóssal, Brankov Lázárral, Décsy Gyulával, Farkas Vladimírral, Olti Vilmossal, Péter Gáborral, Sándor Lajossal és másokkal, 53 a témával, illetve a korszakkal foglalkozó tanulmány, 85 féle sajtó-hivatkozás, köztük interneten lévők. Feltárta, mit semmisítettek meg, illetve égettek el és esetleg mi lehet még hazai és orosz levéltárakban. Véleményét 2370 tudományos szempontból kifogástalan, szakszerű lábjegyzettel bizonyítja, illetve erősíti meg. Végül azt is meg kell említeni, hogy a kötetben szereplő fontosabb személyek 1944–1945-öt követő, a legszélesebben értelmezett igazságszolgáltatással (beleértve így a nyomozati-vizsgálati tevékenységet, irányítást is) összefüggő 706 személy életútjának tény-szerű közlését a kötet végén.

Bevezetés, avagy ahogyan a Szerző fogalmaz „hogyan fokozódott a nemzetközi helyzet” felvázolásakor Zinner fontosnak tartja kiemelni Sztálinnak — azóta sajnos már történelmileg igazolt — 1945 áprilisában tett azon megállapítását, illetve felfogását miszerint: „Ez a háború elüt a múlt háborúitól: ha valaki területeket foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti a maga társadalmi rendszerét. Mindenki, amennyiben hadserege képes erre, a maga rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges.” (22.o). Sztálin gyakorlatilag szabad kezet kapott az Elbától keletre 1944–46-ban. 1946-tól azonban a konfrontáció erői felerősödtek a világháborúban győztes nagyhatalmak viszonyában és a nemzetközi kapcsolatokban új helyzet állt elő. Az együttműködést felváltotta mind a nemzetközi, mind a függő nemzeti szinten az ellenségeskedés, az egyeztetés helyébe az érdekek kizárólagosságának érvényesítése lépett. Nyugaton elszámolták a kommunistákkal való együttműködést, és egyoldalúan az együttműködés politikáját a Sztálin illetve a Szovjetunió felügyelte övezetben, országokban.

A nemzetközi helyzet felvázolása után bemutatja a Szovjetunió birodalmi törekvéseit, köztük nagy részletességgel a szovjet–jugoszláv konfliktus kialakulását. 1947 szeptemberében Sztálin a Kommunista és Munkáspárt Tájékoztató Irodáját, a Kominformot mindenekelőtt a kelet-közép-európai térségben 1948–1949-ben végrehajtandó fordulat nemzetközi koordinálására hozta létre. A Kominform 1948 nyarán bukaresti tanácskozásán határozottan ítélte el a Jugoszláv Kommunista Párt politikáját, a „béke táborból” való kiátkozásukra a Kominform Magyarországon 1949 novemberében tartott tanácskozásán került sor. A Kominform alakuló ülésén kitézett cél — a fordulat végrehajtása — 1949 nyarára Magyarországon lényegében befejeződött. Részletes elemző és áttekintő képet kaptunk arról, hogy hazánkban hogyan teremtődött meg a helyzet arra, hogy csak a sztálini „vonal” létezhet s ezzel kapcsolatban hosszú idézetekben fejti ki Rákosi Mátyás álláspontjának megváltozását Titóval és a jugoszláv kommunistákkal kapcsolatban. Ennek lényege, hogy Rákosi hamar értett a szóból, moszkvai jelre éppoly gyorsan fordult el Titótól, mint amennyire korábban kereste az együttműködést vele. Nem véletlen, hogy az első volt, aki a legegyszerűbben foglalt állást nem csupán a szovjet vádak mellett, de tovább is ment ennél: bandának nevezte Titóékat, nem is szólva a későbbi „Láncos kutya” és egyéb durva, ízléstelen megállapításokról.

Magyarországon 1946–1947-től, főleg az államvédelmi szervek első, ún. országos operatív értekezletét követően fokozatosan erősödött a belügyi és katonapolitikai nyomozó hatóságok beleszólása a hatalomért vívott harcba. Sőt a pártvezetés, pontosabban szólva Rákosiék egyre nagyobb hatalmat biztosítottak e szervezeteknek. Így az ÁVO (Államvédelmi Osztály), majd az ÁVH (Államvédelmi Hatóság) „állam lett az államban”. A Magyar Kommunista Párt, élén Rákosival és szűkebb környezetével kezdett fogva ügyelt arra és soha nem járult hozzá, hogy akár a koalíciós kormány, akár a parlament bármilyen ellenőrzést gyakoroljon az államvédelmi szervek felett. 1946 őszétől kezdve, egyes politikai nyomozások, vizsgálatok során hol kisebb, hol nagyobb mértékben szerepet kapott a politikai célszerűség tényezője. Így a politikai rendőrség szerepe még inkább megnőtt.

Külön fejezeteket szentel annak megvilágítására és bemutatására, hogy miképp állította a Sztálin által eldöntött stratégiai váltás a politikai rendőrség és Rajk László viszonyát fókuszba, kitérve Rajk és a „moszkvai elvtársak” (Rákosi, Gerő, Farkas, Révai, Nagy Imre, Szántó Rezső és

mások) kapcsolatára. Rajk belügyminiszteri munkáját ismertette szól az ÁVH-val való kapcsolatairól többek között arról is, hogy Rajk hetente 3-4-szer járt az Államvédelmi Hatóságon és ott több órán keresztül is foglalkozott az ÁVH ügyeinek irányításával, ami több vezetőnek (Péter Gábor, Szűcs Ernő, Szaberszky József és mások) nem tetszett, nem örültek neki. Rajk László a „kemény kezű belügyminiszter” 1946 nyarán mintegy 1500 társadalmi szervezetet és egyházi ifjúsági szervezetet oszlatott fel, 1946–1947 fordulójától személyesen irányította a Magyar Testvéri Közösség elleni vizsgálatot, ami az első jelentős koncepció per volt, s a Független Kisgazdapárt szétverését eredményezte. Mindezen események során Rajk és Péter Gábor együttműködése nem volt felhőtlen, sőt viták és nézeteltérések is voltak a két vezető között. Ez utóbbit élte Rákosi összeugrató vezetői stílusa, aki Péter Gábornak ilyeneket mondott: „miért nem akarja magát ez a Rajk előléptetni.” vagy: „miről tud maguknál ez a Rajk 2-3 órát beszélni, mikor itt, a titkársági ülésen meg sem szólal?” Máskor epés megjegyzéseket tett: „az ilyen hasonló, sovány emberek gonoszak, rosszindulatúak, ezt írta le már egy görög bölcs is, Arisztotelész.” (550. o.) Farkas Mihály is állandóan áskálódott, folyton felvetette, hogy Rajk egy rossz szellem, sok baj van vele, sőt azt is, hogy az általa vezetett Belügyminisztérium „nincs a párt kezében”. Rajk egyik fő „bűne” az volt, hogy 1947 novemberében feloszlatta a rendőrségi pártszervezeteket, ami egyébként Rákosi és a Politikai Bizottság tudtával történt.

1948 augusztus elején Rajkot eltávolították a Belügyminisztérium éléről, helyét Kádár János vette át, Rajk belügyminiszter lett. Rajk ezután állandó ÁVH ellenőrzés alá került, de a szovjet állambiztonsági szervek is megfigyelték. Rákosiék szerint a Nyugatról hazatért kommunisták 50%-a kém — ez lett Rajk elleni egyik fő vádpont —, de Rajkot besúgták, főleg Péter Gábor és Farkas Mihály szovjetellenessége miatt is, mondván, hogy szigorúan megtiltotta, hogy az ávosok szovjet szervekkel kapcsolatot tartsanak. Rajk nem tehetett semmit ezekkel a rágalmakkal „vádakkal” szemben. Nem is szólva arról, hogy mindezek akkor történtek, amikor az ÁVH már a párt megbízható szerveként a proletárdiktatúra kivívásáért harcolt, a párt testületének tartotta és vélte magát.

Zinner Tibor a továbbiakban, több fejezetben mintegy száz nyomtatott oldal terjedelemben igen alaposan és részletesen ismerteti, hogy egyfelől az évek során Noel Field és múltjának átértékelte következményei, másfelől a jugoszláv sajtóattassé Boaroból kikényszerített és kivert rengeteg „vallomás”-ban és Brankov múltjának hasonló célból történt átformalása, rágalmozása miként vált az 1949-es büntetőeljárás két gyújtószinórjává. Ezzel együtt igen „finoman” és jól érzékelteti Moszkva közvetlen és közvetett szerepét a Rajk őrizetbe vételéhez vezető úton. A letartóztatás előtti hetek-napok eseményeit szinte percről-percre ismerteti, összehasonlítva a különböző vallomásokat. Ezekből egyértelműen kiderül hogyan lett Brankov a főkém, továbbá Rákosi aktív, személyes részvétele nemcsak a vádirat elkészítésében, hanem az ügy „felgöngyölítésében” is. Drámai erővel ábrázolja Field őrizetbevételét, Brankov moszkvai kihallgatását, s Szőnyi ÁVH-n tett vallomását, s annak körülményeit. Megrázó sorokat olvashatunk a letartóztatottakból kivert Rajk-ellenes 53 vallomásból. Rajk letartóztatásáról (1949. május 31.) Rákosi, Gerő, Farkas, Kádár és Péter Gábor döntött. De ahogy az őrizetbevételhez vezető úton is hangsúlyozva a Szerző, hogy a kezdeményezés közvetve vagy közvetlenül elválaszthatatlan a szovjet titkosszolgálatól.

Rajk megtörésének különböző kísérleteit, többszörös megveretését — kihallgatók és vallomást tevők névszerinti említésével —, szembesítését vádlottársaival napról-napra, kihallgatásról kihallgatásra ismerteti és azt is megtudjuk a történetekből mit jelentett a szovjet állambiztonsági főtisztek (Belkin tábornok és munkatársai) segítsége a „vizsgálat” során. Meggyőzően bizonyítja, hogy a „Rajk-ügyet” Rákosi, Gerő, Farkas és Kádár végig együtt alakították és vezették a kihallgatás folyamatát. Az „eredményeket” a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1949. június 11-i ülésén a „Rajk-ügyet” Kádár János belügyminiszter ismertette, illetve összegezte egy 10 gépelt oldalas jelentésben, beszámolóban. A beszédet valószínű nem egyedül készítette, de hivatalból ő mondta el. Szerinte a „trockista banda” tagjai idegen, imperialista hatalom ügynökeiként végezték aljas, romboló tevékenységüket, és a nyomozás kétségbevonhatatlanul bizonyította, tények sokaságával alátámasztva megállapította, hogy a leleplezett kémcsoport és pártellenes frakció hosszú évek során fontos állami posztok mellett beépült az MDP központjába is. Ennek a bandának Rajk László volt a feje. Majd szólt a „kémügy” jellegéről, bemutatta a „trockista bandát”, beszélt szociális arculatáról és módszereiről Június 14-én — mintegy megosztva a feladatot — a másik főtítkárhelyettes Farkas Mihály a megyei, nagy-budapesti kerületi és üzemi titkárokat, országos és nagy-budapesti osztályvezetőket és helyetteseiket tájékoztatta és megszerezte támogatásukat. Mindenki mindennel egyetértett, a felszólalók egyöntetűen elítélték és megta-

gadták Rajkot és társait. Szántó Rezső a régi illegális „moszkovita” kommunista, akkor a Magyar–Szovjet Baráti Társaság főtitkára pl. a következőket mondotta: „Az ilyen elvetemült bandával szemben csak a megsemmisítés lehetett az egyetlen megérdemelt büntetés.” (363.o.) Szántó követeléséhez hasonló, a letartóztatottakkal szemben szigorú megtorlást követő országos kampányt szerveztek. Táviratok százai és ezrei érkeztek a pártközpontba — közülük sokat idéz a Szerző —, amelyek lényege: „könyörtelen büntetést Rajknak és aljas bandájának.”

Rákosi koncepciójának fokozatos kialakulását és változásait lépésről-lépésre ismertetve bizonyítja, hogy Farkas és Kádár mellett itthonról Gerő és Domokos József legfőbb államügyész látta el tanácsokkal, majd Belkin és munkatársai segítették a végleges formába öntést, sőt még a tárgyaláson felteendő kérdéseket is megbeszélték. Rajk bűnösségét igazoló valamennyi vallomást ismertetve, azok tartalmát összeveti a ÁVH-s kihallgatók későbbi visszaemlékezéseivel, illetve a perújrafelvétel során tett vallomásaikkal. Rajk és társai valamennyi kihallgatásáról (149 jegyzőkönyv készült, illetve van) beszámol. A Rajk–Brankov ügytől nem függetlenül, kitér az ÁVH közel 30 vezetője eltávolításának körülményeire, s néhánynak pl. Jankó Péter az öngyilkosságára megpróbál „magyarázatot” adni.

A Rajk–Brankov-ügy alakulása szempontjából feltétlenül megemlítendő az a részleges és sokoldalú elemzés amely Brankov személyével, élettörténetével és a koncepciók perben játszott szerepével foglalkozik. Zinner ismerteti a Brankovval Moszkvában feltett valamennyi kihallgatási jegyzőkönyvet, sőt hazaszállításának krimibe illő körülményeit is. Brankovot ugyanis Moszkvából nem repülőgéppel szállították haza — ahogy a bűnösöket már akkor is szokták —, hanem a biztonságosabb utazást jelentő vonattal. A vonaton 12 ávos „kísérte”, az úton végig sakkoztak, s mindig Brankov győzött. Budapesten július 30-án este 11 órakor kihallgatásakor — miután helyzetét reménytelennek látta — Brankov szökni próbált, de kihallgatói és az őrség elfogta és legyűrte, majd megbilincselve a pincében lévő zárkába csukták. Hasonlóan utalnunk kell arra a szintén kevésbé ismert történelmi tényre, hogy Rákosi 1949 nyarán, közvetlenül Rajkék „vallomástétele” után azonnal őrizetbe akarta venni a szociáldemokrata vezetők közül Szakasits Árpádot és vejét Schiffer Pált, valamint Marosán Györgyöt, Ries Istvánt, Vajda Imrét és Horváth Zoltánt. Közülük július 31-én csak Horváth Zoltán került őrizetbe, a többiek letartóztatásához Rákosi július 22-i moszkvai látogatásakor Sztálintól nem kapott engedélyt. Rájuk 1950-ben került sor: Szakasitsot és Schiffert áprilisban, a többieket 1950 nyarán tartóztatták le és zárták börtönbe. Végül a vaskos kötet záróoldalain ismerteti, hogy a Rajktól szerzett „koholt” vallomás alapján hogyan tartóztatták le Pálffy György altábornagyot, s indítottak eljárást Sólyom László, Korondi Béla és tábornok társaik ellen. Pálffy a Balatonnál nyaralt, onnan állították elő — Péter Gábor és egyik helyettese Décsy Gyula ment érte — Farkas Mihály utasítására, aki erre az ukázt Rákosi Mátyástól kapta. A kötetet a már korábban említett életutakon kívül egy igen részletes és alapos forrás- és irodalomjegyzék, valamint névmutató zárja. Mindezek nemcsak a könyvben való jobb eligazodást segítik, hanem a téma iránt érdeklődőknek messzemenő tájékoztatást is nyújtanak.

Zinner Tibor műve nem könnyű olvasmány, hiszen az érdeklődő olvasónak rengeteg idézetet, több ezer jegyzetet kell elolvasnia, de így viszont a Rajk-per minden „részletes, sőt fogalmazhatunk úgy, hogy minden mozzanata világossá, ismertté válik, helyére kerül. A kötet szakmai alapmű, az egész munka jelentőségét tekintve hangsúlyozni kell azt is, hogy Zinner Tibor bebizonyította: a Rajk-per magyar talajról fakadt, a főbűnös Rákosi Mátyás és az ÁVH vezetése, valamint felelős a párt egész akkori vezetése is. Munkájával pótolta, amit a pártvezetés maga a „politikai rendszer” 1989 nem tett meg, azt, hogy szembenézzen „saját magával”, illetve saját múltjával.

Izsák Lajos